

XATIRƏ AĞAYEVA

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun

böyük elmi işçisi, tarix elmləri namizədi

e-mail: yemen71@mail.ru

QƏRBI AZƏRBAYCANDAN DEPORTASIYA OLUNMUŞ İNSANLARIN AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ŞƏHƏR MÜHİTİNƏ UYGUNLAŞMASININ ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: Qərbi Azərbaycan, qaçqın və məcburi köçkülər, adaptasiya, uşaq evlərinin problemləri, şəhər münasibətləri, Heydər Əliyev, inkişaf, İlham Əliyev, yüksəliş, məşqulluq, dövlət proqramı, geniş miyaslı tədbir.

Ключевые слова: Западный Азербайджан, беженцы и вынужденные переселенцы, адаптация, проблема приютов, городские условия, Гейдар Алиев, улучшение, Ильхам Алиев, повышение, занятость, государственная программа, широкомасштабные мероприятия

Keywords: Western Azerbaijan, refugees and displaced persons, adaptation, problem of shelters, city conditions, Heydar Aliyev, improvement, İlham Aliyev, increase, employment, state program, large-scale actions

Son iki əsrdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş etnik təmizləmə və soyqırımı nəticəsində xalqımız ağır məhrumluqlara, millı faciə və məşəqqətlərə məruz qalmışdır.

Zaman-zaman həyata keçirilən belə məkrli siyasət nəticəsində azərbaycanlılar indi Ermənistan adlandırılan ərazidən-min illər bağlı yaşadıkları öz doğma tarixi-etnik torpaqlarından didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlara məruz qalmış, xalqımıza məxsus minlərlə tarixi-mədəni abidə və yaşayış məskəni dağıdılıb viran edilmişdir.

Tarixi mənbələrə görə Ermənistanda yaşamış azərbaycanlıların ulu əcdadları hələ eramızdan əvvəl I minillikdə həmin ərazilərdə məskunlaşmışlar. (1)

E.ə.VIII-VII əsrlərdə indiki Ermənistan ərazisi Şimaldan gəlmiş türkdilli kimmerlərə, skiflərə, saklara, quqarlara, siraklara, pasianlara məxsus olmuşdur.(2)

Bu ölkə Urartu mənbələrində Ernaxi, Etuni, İrpuni və b. vilayətlərin adları ilə adlandırılmışdır. Kimmerlərin, pasianların, quqarların və şirakların adları indiyədək Qamri, Becni, Quqark və Şirak kimi səslənir. Eramızın əvvəllərindən başlayaraq Ermənistan ərazisində türkdilli hunlar, kəngərlər, bolqarlar, xəzərlər və b. tayfalar gəlib məskunlaşmışlar. Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatının ən möhtəşəm xalq yaradıcılığı hadisəsi olan "Dədə Qorqud" eposunda adı çəkilən toponimlərin böyük əksəriyyəti Ermənistan ərazisindədir. Eposda təsvir olunan bir çox mühüm tarixi hadisələr, proseslər məhz bu ərazilərdə cərəyan etmişdir.

Ümumiyyətlə indiki Ermənistan ərazisi ən qədim türk torpaqlarıdır. Bu ərazidə məskunlaşmış çoxsaylı Oğuz və Qıpçaq türkləri Azərbaycan xalqının formalaşmasında yaxından iştirak etmiş, özlərindən sonra zəngin tarixi-mədəni irs qoymuşlar.

Ermənistan əvvəlcə farsların, parfiyalıların, romalıların, VII əsrdən ərəblərin, XI əsrdən başlayaraq Türkiyə və İranın hakimiyyəti altında olmuşdur.

Böyük Azərbaycan hökmdarı Uzun Həsənin (1468-1478) tapşırığı ilə yazılmış "Oğuznamə"də - Əbu Bəkr Tehraninin "Kitabi-Diyarbəkriyyə"sində oğuz türklərinin soy kökündə duran Oğuz xaqanının məhz burada - Göyçə dənizi ətrafındakı torpaqlarda yaşadığı, dünyasını burada dəyişdiyi və burada dəfn olunduğu qeyd edilir. Xanlar xanı Bayandur xaqan və bir çox digər oğuz-türk sərkərdələri də özlərinin ata-baba yurdu olan bu diyarda fəaliyyət göstərmiş, burada da dünyalarını dəyişmiş, dəfn olunmuşlar. (3, s.18)

Ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi bir məqsədə - onlara daimi vətən yaratmaq niyyətinə xidmət edirdi. Bu çirkin siyasətin həyata keçirilməsində Rusiya ordusunda xidmət edən erməni zabıtları fəal iştirak edirdilər. Erməni generalları öz məqsədlərini açıq bəyan etməkdən də çəkinmirdilər. Bu məkrli siyasətin tezliklə həyata keçirilməsinə şəxsən rəhbərlik edən erməni mənşəli rus polkovniki Qazaras Lazaryan (Lazaryev) İran ərazisindən Şimali Azərbaycana köçürülən ermənilərə müraciətlə deyirdi: «Orada (yəni Azərbaycanda) siz xristianların məskunlaşdığı yeni vətən əldə edəcəksiniz...».

Rus tədqiqatçısı N.Şavrov ermənilərin Cənubi Qafqaza köçürülməsi məsələsini araşdırarkən qeyd edirdi ki, «Hazırda Cənubi Qafqazda yaşayan 1 milyon 300 min erməninin 1 milyondan çoxu bu diyarın yerli əhalisi deyil. Onları bura biz köçürüb gətirmişik». (4, s.63)

Ermənilərin kütləvi sürətdə köçürülüb gətirilməsinə baxmayaraq Çar hakimiyyət orqanları Lənkəran xanlığı ərazisində demoqrafik vəziyyəti birdən-birə dəyişdirə bilmədi. (5, s.131)

80-ci illərin II yarısında SSRİ-də «yenidənqurma prosesinin mərkəzdənqaçan qüvvələri fəallaşdığı vaxt erməni amilindən sovet imperiyasını dağıtmaq istəyən dövlətlər bəhrələnməyə çalışdı. «Erməni genosidi» fondu 1987-ci il iyulun 18-də Avropa parlamenti tərəfindən tanındı. Erməni «genosidi» qurbanlarına xatirə günü təsis edildi. Həm Rusiya, həm də Avropa tərəfindən himayə olunduqlarını gören erməni millətçiləri türk soyqırımını, terrora əsaslanan qanlı siyasətlərini, «Böyük Ermənistan» dövləti yaratmaq kimi sərsəm xülyanı reallaşdırmaq cəhdlərini yenidən fəallaşdırdılar. (6, s.16-17)

1985-ci ildə M.Qorbaçov Sovetlər İttifaqının rəhbəri seçildikdən sonra onun rəğbətindən istifadə edən ermənilər "Böyük Ermənistan" yaratmaq iddialarını daha da fəallaşdırdılar. 1988-1993-cü illərdə Ermənistan ərazisindən azərbaycanlılara qarşı son etnik təmizləmə siyasəti misilsiz bir qəddarlıq və vəhşiliklə həyata keçirildi, 250 min soydaşımız öz ata-baba yurdlarından qovularaq qaçqına çevrildi. (7, s.116)

Hələ 1828-30-cu illərdə Rusiyanın köməyi ilə Azərbaycanın mərkəzi hissəsində - Dağlıq Qarabağda məskunlaşdırılan ermənilər dəfələrlə Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan ayırmağa cəhd göstərmişlər. 1988-ci ildə öz havadarlarının köməyinə arxalanan Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi məsələsini yenidən ortaya atdılar. 1988-1993-cü illərdə Ermənistan silahlı qüvvələrinin ölkəmizə hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi - Dağlıq Qarabağ, eləcə də ona bitişik olan 7 rayonun ərazisi işğal olundu, bir milyona yaxın soydaşımız qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşdü.

Ümumiyyətlə, Ermənistanın təcavüzü nəticəsində respublika ərazisinin 20 faizi işğal edilmiş, 30 min nəfər azərbaycanlı şəhid olmuş, 200 min nəfər yaralanmış, 5 min nəfər əlil və şikəst olmuş, 4861 nəfər əsir düşmüş, yüzlərlə tarixi abidə, məktəb və mədəniyyət ocaqları dağıdılmışdır. (8, s.327)

Məhz bu dövrdə XX əsrin ən faciəli hadisələrindən biri törədildi. Dağlıq Qarabağda 6000 nəfər azərbaycanlının yaşadığı Xocalı şəhəri erməni silahlı qüvvələri tərəfindən Rusiyanın Xankəndindəki 336-cı alayının köməyi ilə bir gecədə darmadağın edildi, 613 nəfər dinc sakin, o cümlədən 106 qadın, 63 azyaşlı uşaq, 70 qoca öldürüldü, 1000 nəfərdən artıq adam şikəst oldu, 1275 nəfər əsir alındı, 8 ailə bütövlüklə məhv edildi (9, s.325), 56 nəfər xüsusi qəddarlıq və amansızlıqla diri-diri yandırıldı, başları kəsildi, gözləri çıxarıldı. (10, s.109)

Qaçqın həyatını yaşamağa məhkum edilmiş Qərbi Azərbaycanlıların etnoqrafik keçmişini təbii ki, heç bir beynəlxalq qurum yarada bilməmiş, dekorativ şüarlar irəli sürməkdən o yana keçə bilməmişdilər. Mətnin tarixi coğrafiya hissəsini ifadə edərkən göstərmişdik ki, Qərbi Azərbaycanlıların əsas məşğuliyyəti əkinçilik və maldarlıq olmuşdur. Amma Azərbaycan kənd təsərrüfatı rayonlarının ərazisində onlara bu fəaliyyət istiqamətində torpaq vermək mümkün deyildi. Odur ki, qaçqın əhali ictimai istifadəyə təyinatlı olan binaların çox olduğu şəhərlərə üz tutmağa daha çox üstünlük verirdilər. Onlar qismən daldalanmaq imkanı əldə etsələr də, öz etnoqrafik reabilitasiyaları üçün bu kifayət deyildi. Ona görə də qaçqın əhalinin yerli şəhər şəraitinə uyğunlaşması (adaptasiyası) üçün kompleks plan-proqram işləyib hazırlamaq zərurəti ortaya gəlmişdi. Azərbaycan Respublikası prezidentinin sərəncamları ilə 2001-ci ildən 2011-ci ilin sonuna doğru, qaçqınlar üçün respublikanın Biləsuvar,-Füzuli, Ağdam rayonları ərazilərində, habelə Bakı, Mingəçevir, Yevlax, Ağcabədi, Saatlı, Qəbələ, Şabran, Sabirabad, Göygöl, Beyləqan, Şəmkir şəhərlərində 19893 ailənin yaşamasını təmin etmək üçün yeni qəsəbələr salındı və evlər tikildi və burada 85323 nəfər qaçqın yaşamağa başladı. (16)

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı SSRİ-nin dağılmasından sonra ciddi böhran keçirməsinə baxmayaraq qaçqınların sosial-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına Ulu öndər Heydər Əliyev xüsusi önəm verirdi. O, hər zaman söyləyirdi ki, indi qaçqın vəziyyətində, yaşayan vətəndaşların problemləri bizim üçün və şəxsən mənim üçün bir nömrəli problemdir:

-... bu, Azərbaycan dövlətinin, hökumətinin və şəxsən Azərbaycanın dövlət başçısı, Prezidenti kimi mənim qarşımda duran ən əsas vəzifədir və daim hər gün, hər saat mənim diqqət mərkəzimdədir.

- qaçqınların, köçkünlərin yaşadığı yerlərdə onların yaşayış şəraitini daim yaxşılaşdırmaq lazımdır. Bu, bizim əsas vəzifəmizdir.

-... bizim ali vəzifəmiz, məqsədimiz işğal olunmuş torpaqları azad etmək, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa etmək və yerlərindən didərgin düşmüş soydaşlarımızı öz yurdlarına qaytarmaqdır.

Bütün mənalı həyatını ölkəmizin tərəqqisinə, insanların rifahının yaxşılaşdırılmasına həsr edən ümummilli liderimizin ən böyük arzusu zəbt olunmuş torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi idi. O, bunun üçün var-qüvvəsi ilə çalışırdı. Ermənistan silahlı qüvvələrinin

Azərbaycan torpaqlarına təcavüzü və azərbaycanlıların, Ermənistandan deportasiyası nəticəsində doğma ocaqlarından didərgin salınmış soydaşlarımızın bütün qaygıları, problemləri Azərbaycan dövlətinin, ümummilli lideri "Heydər Əliyevin gündəlik qayğısına çevrilmişdi. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin çoxsaylı beynəlxalq və yerli qurumların tədbirlərində mütləq bir hal kimi bu problemə toxunaraq, onu ölkədə bir nömrəli problem adlandırmışdı.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə 1993-2003-cü illərdə bu problemin siyasi yolla həlli istiqamətində genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilmişdir. Dövlət Neft Fondunun ilkin vəsaiti 2001-ci ildə məhz qaçqın və məcburi köçkünlərin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin göstərişi ilə ölkədə mövcud olan 12 çadır düşərgəsindən Biləsuvar rayonu ərazisindəki 5-i 2003-cü ilin iyun ayında ləğv edilmiş və 3781 ailə, 17014 nəfər məcburi köçkün Biləsuvar və Fizuli rayonlarının ərazisində salınmış yeni qəsəbələrə köçürülmüşdür.

-1998-ci il iyun ayının 27-də Heydər Əliyevin sədrliyi ilə Ümumrespublika müşavirəsi keçirildi;

-18 may 2000-ci ildə Heydər Əliyevin bilavasitə iştirakı ilə "İnkişaf Problemləri və Strateji İstiqamətlər" mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirildi;

əraziləri işğal olunmuş rayonların ictimaiyyət nümayəndələri, qaçqın və məcburi köçkünlərlə 20-dən çox görüş keçirdi;

- 1998-ci il 9 oktyabrda Biləsuvardakı çadır düşərgələrinə səfər etdi;

- 1999-cu il 19 martda Biləsuvardakı çadır düşərgələrində müvəqqəti məskunlaşmış 4 gənc məcburi köçkünün toy mərasimində iştirak etdi;

- 2002-ci il 13 sentyabrda Goranboy rayonunun Aşağı Ağcakənd qəsəbəsində qaçqınlar üçün salınmış yeni qəsəbənin açılış mərasimində iştirak etdi;

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-cı il 17 sentyabr tarixli 895 nömrəli Sərəncamına əsasən "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə uzunmüddətli Dövlət Proqramı" təsdiq edildi.

- Bu problem ölkədə bir nömrəli problem adlandırılmışdı.

Qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həllinə yönəldilən vəsaitin həcmi 1993-2003-cü illər arasında 90 dəfə, yemək xərcləri üçün müavinət 60 dəfə, kommunal xidmət xərcləri 120 dəfə artırıldı.

- dövlət ali və orta ixtisas təhsil müəssisələrində ödənişli formada təhsil alan qaçqınlar təhsil haqqının, həmçinin kommunal və digər xidmətlərin ödənişdən azad edildilər.

- Ölkədə iqtisadi problemlərin mövcudluğuna baxmayaraq, yaranan hər bir cüzi iqtisadi imkanı xalqımızın ümummilli lideri daim ilk növbədə qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərin həllinə yönəlmiş, problemin siyasi yolla həlli üçün bütün imkanlarını səfərbər etmişdi. Məhz ümummilli lider Heydər Əliyevin uğurlu xarici siyasəti sayəsində beynəlxalq ictimaiyyətdə bu problemə olan münasibət Azərbaycan həqiqətlərinə uyğun olaraq dəyişdiyindən problemin əsl mahiyyəti düzgün dərk edilməyə başladı və tədricən Azərbaycan problemlə əlaqədar öz mövqeyini möhkəmlətdi. Bununla bir daha dünya ictimaiyyətinə sübut etdi ki, bu, Azərbaycan dövlətinin və xalqının bir nömrəli problemidir və buna da uyğun diqqət olmalıdır.

Qaçqınların həyat adaptasiyalarını kəsb etmək istiqamətində prezident İlham Əliyevin fəaliyyəti daha önəmli olmuşdur. Onun 2004-cü il 1 iyul tarixli 298 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğun artırılması üzrə Dövlət Proqramı" və 2007-ci il 31 oktyabr tarixli 2475 nömrəli Sərəncamı ilə həmin Dövlət Proqramına edilmiş Əlavələr və 2011-ci il 21 fevral tarixli 1346 sayılı sərəncamı ilə yeni əlavələr uğurla icra olunmuşdur.

"Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı" çərçivəsində ölkənin ayrı-ayrı şəhər və rayonlarında qaçqın və məcburi köçkün ailələri üçün 63 yeni qəsəbə salınmış, 100 min nəfərədək soydaşımız yeni evlərə köçürülmüş, 150-dən artıq təhsil, 50-yə yaxın səhiyyə, 80-dən artıq rabitə müəssisələri və mədəniyyət ocaqları tikilib istifadəyə verilmiş, müvafiq infrastruktur yaradılmışdır. Hazırda onların sosial problemlərin həlli, mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində işlər ardıcıl davam etdirilir.

Sosial sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa (Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu, 1997-ci il, №5, maddə 348; 1999-cu il, №11, maddə 609; 2000-ci il, №9, maddə 576, №12, maddələr 733, 736; 2001-ci il, №12, maddə 706; 2004-cü il, №7, maddə 505; 2004-cü il 29 oktyabr tarixli 784 II YD nömrəli Qanunu) aşağıdakı dəyişiklər və əlavələr edilsin: Məcburi köçkünlərə yemək xərci üçün verilən aylıq müavinətin artırılması haqqında. Məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədi ilə qərara alıram:

Məcburi **köçkünlərə** adambaşına yemək xərci üçün verilən aylıq müavinətin məbləği 2008-ci il sentyabrın 1-dən 50 faiz artırılınsın. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Bakı şəhəri, "26" avqust 2008-ci il Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti qərar № 298, Bakı şəhəri, 10 oktyabr 2013-cü il.

"Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünləri İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin strukturuna daxil olmayan tabeliyindəki qurumların siyahısı"nın təsdiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 5 iyul tarixli 109 nömrəli qərarında dəyişikliklər də idarəçiliyi intervləşdirmək baxımından əhəmiyyətli olmuşdur.

" Bir sıra mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının strukturlarının təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2010-cu il 14 iyul tarixli 1015 nömrəli Sərəncamının 14.2-ci il 5 iyul tarixli 109 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin strukturuna daxil olmayan tabeliyindəki qurumların Siyahısı" yeni redaksiyada təsdiq etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin strukturuna daxil olmayan tabeliyindəki qurumların siyahısına aşağıdakı iddialar daxil edilmişdir.

1 .Təchizat və İstehsalat İdarəsi

2.Layihə Texnoloji Konstruktor İdarəsi

3.Sumqayıt şəhər Təsərrüfat hesabla İxtisaslaşdırılmış Təmir-Tikinti Quraşdırma İdarəsi

4. Gəncə İstehsalat və Təmir-Tikinti İdarəsi
5. Tikilməkdə olan Müəssisələr Müdiriyyəti
6. Sabirabad rayon Təsərrüfat hesablı Təmir-Tikinti Sahəsi
7. " Vətən səsi" qəzetinin redaksiyası
8. Baza Sənaye Kombinatı
9. Mərdəkan Sənaye Kombinatı
10. Göygöl Aqrar Sənaye Kombinatı
11. " Araz" İstehsal və Təlim Kombinatı
12. Füzuli " Üç Çinar" Aqrar Sənaye Kombinatı
13. " Top Çinar" Aqrar Fermer Təsərrüfatı
14. " Qarabağ" Aqrar fermer Təsərrüfatı
15. Şamaxı Aqrar Fermer Təsərrüfatı
16. " Alibəyli" sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisəsi IT Bakı şəhəri Binəqədi rayon Mənzil-Kommunal İstismar sahəsi 1 S. Bakı şəhəri Qarabağ rayon Mənzil-Kommunal İstismar sahəsi
19. Bakı Şəhəri Sabunçu rayon Mənzil-Kommunal İstismar Sahəsi
20. Gəncə şəhər Mənzil-Kommunal İstismar Sahəsi
21. Mingəçevir şəhər Mənzil-Kommunal İstismar Sahəsi
22. Şəki rayon Mənzil-Kommunal İstismar Sahəsi
23. Yevlax şəhəri Mənzil-Kommunal İstismar sahəsi
24. Abşeron rayon Mənzil-Kommunal İstismar Sahəsi
25. Ağcabədi rayon Mənzil-Kommunal İstismar sahəsi
26. Ağdam rayon Mənzil-Kommunal İstismar sahəsi
27. Beyləqan rayon Mənzil-Kommunal İstismar Sahəsi
28. Bərdə rayon Mənzil-Kommunal İstismar Sahəsi
29. Biləsuvar rayon Mənzil-Kommunal İstismar Sahəsi
30. Şabran rayon Mənzil-Kommunal İstismar Sahəsi
31. Füzuli rayon Mənzil-Kommunal İstismar Sahəsi
32. Goranboy rayon Mənil-Kommunal İstismar sahəsi
33. Göygöl rayon Mənzil-Kommunal İstismar Sahəsi
34. İmişli rayon Mənzil-Kommunal İstismar Sahəsi
35. İsrayıllı rayon Mənzil-Kommunal İstismar sahəsi
36. Qəbələ rayon Mənzil-Kommunal İstismar Sahəsi
37. Saatlı rayon Mənzil-Kommunal İstismar Sahəsi
38. Sabirabad rayon Mənzil-Kommunal İstismar Sahəsi

Respublikanın siyasi rəhbərlərinin geniş miqyaslı kompleks fəaliyyət proqramlarına göstərdikləri mütəmadi diqqətə baxmayaraq Qərbi Azərbaycandan qaçqın salınmışların problem, eləcə də Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzü, onun vurduğu maddi və mənəvi zərər və bu günə kimi həll olunmayan problemlər dövlətin bir nömrəli problemi olaraq qalır. Qaçqın və məcburi köçkünlərin bütün sosial problemləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 1 iyul tarixli 298 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı və həmin Sərəncamın icrası ilə əlaqələr Azərbaycan Respublikası Nazirlər

Kabinetinin 2004-cü il 4 noyabr tarixli 232 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Tədbirlər Planında öz əksini tapmışdır .

Bunlara misal olaraq aşağıdakı problemləri göstərmək olar:

Görülən bütün tədbirlərə baxmayaraq qaçqın və məcburi köçkünlərin humanitar və sosial vəziyyəti mürəkkəb olaraq qalır. Hazırda onların 50 min nəfəri **yataqxanalarda**, 25550 mini fin evlərdə, qalanlar isə ictimai binalarda, tikintisi yarımçıq qalmış binalarda, sanatoriya, pansionat və sair kommunal şəraiti olmayan sanitariya normalara cavab verməyən çox ağır, olduqca dözülməz bir şəraitdə yaşayırlar.

Baxmayaraq ki, qaçqın və məcburi köçkünlərin yaşayış vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində 2001-2010-cu illər ərzində qaçqın və məcburi köçkünləri müvəqqəti məskunlaşması üçün 20 min ailəlik 67 yeni qəsəbə və fərdi evlər tikilərək onların istifadəsinə verilmişdir və bu proses bu gün də davam etdirilir.

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının ərazisində əmək qabiliyyətli qaçqın və məcburi köçkündən 35 min 872 nəfər işsizdir (22). İş yerlərinin azlığından, maddi vəsait olmadığından və yeni iş yerlərinin yaranması sahəsində problemlərin yaranması, aqrar sənayədə görülən işlərə baxmayaraq işsizlik probleminin tamamilə aradan qaldırılması bir sıra maneələrlə üzləşir.

Ümumilikdə 2001-2008-ci illərdə 277 min nəfər qaçqın və məcburi köçkün işlə təmin olunmuş, 2467 nəfər işsizlik status almış, 932 nəfər haqqı ödənilən ictimai işlərə cəlb olunmuş, 1116 nəfər peşə-hazırlıq kurslarına göndərilmiş, 5099 ailəyə ünvanlı sosial yardım edilmişdir (23). 2009-cu ildə 1747 nəfər Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və onun struktur bölmələri ilə qarışıqlı fəaliyyət nəticəsində işlə təmin olunmuşlar. Bundan əlavə 563 nəfərə işsiz status verilmiş, 680 nəfərə işsizlik müavinəti təyin edilmişdir.

467 nəfər qaçqın və məcburi köçkün əmək bazarının müasir təbiəti əsasında peşə hazırlığı kurslarına, 253 nəfər isə haqqı ödənilən ictimai işlərə cəlb olunmuşdur (24).

2010-cu ildə Bakı şəhəri və ətrafında Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və onun struktur bölmələri ilə qarşılıqlı fəaliyyəti nəticəsində 1625 nəfərə işsiz status verilmiş, 123 nəfərə işsizlik müavinəti **təyin edilmişdir**. Bundan əlavə 104 nəfər əmək bazarının müasir tələbləri əsasında peşə hazırlığı kurslarına, 312 nəfərə isə haqqı ödənilən ictimai işlərə cəlb olunmuşdur (25).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 1 iyul tarixli 298 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğun artırılması üzrə Dövlət Proqramı"nın və ona Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 31 oktyabr tarixli 2475 nömrəli sərəncamı ilə əlavələrin icrası nəticəsində onlar arasında yoxsulluq həddi 75%-dən 23%-ə enmişdir.

Yeni salınmış qəsəbələrə köçürülmüş qaçqın və məcburi köçkün ailələrinə kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmaq üçün torpaq sahəsi ayrılmış və hər bir ailəyə bir milyon manat məbləğində əvəzsiz maliyyə yardımı göstərilmişdir. Həmin qəsəbələrdə 60-dan çox fermer təsərrüfatları yaradılmışdır.

Beynəlxalq və yerli humanitar təşkilatlar tərəfindən müxtəlif layihələr üzrə təxminən 17 milyon ABŞ dolları məbləğində vəsait xərclənmiş, onların təsis etdikləri qeyri-bank kredit

təşkilatların xətti ilə qaçqın, məcburi köçkün və az təminatlı əhalidən olan 31013 nəfərə 9,7 milyon ABŞ dolları həcmində yardım edilmişdir.

Dövlət proqramının tələblərinə uyğun olaraq Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və onun struktur bölmələri ilə qarşılıqlı fəaliyyət nəticəsində qaçqın və məcburi köçkünlərin məşğulluğun gücləndirilməsi, onların işlə təmin olunması. Müasir peşələr üzrə hazırlıq kurslarına, müvəqqəti xarakterli haqqı ödənilən ictimai işlərə cəlb olunması sahəsində müəyyən işlər görülmüşdür. Belə ki, 2003-cü ilin oktyabr ayından 2009-cu ilin dekabr ayınadək 9872 nəfər qaçqın və məcburi köçkün münasib işlə təmin olunmuş, 3030 nəfərə işsiz status verilərək.

İşsizlik müavinəti təyin edilmiş, 1583 nəfər qaçqın və məcburi köçkün əmək bazarının müasir tələbləri əsasında peşə hazırlığı kurslarına, 1265 nəfər isə haqqı ödənilən ictimai işlərə cəlb olunmuşdur.

Qaçqınların işlə təminatı və sosial müdafiəsi sahəsində işlər ardıcıl sürətdə davam etdirilir. Azərbaycanın iri şəhərlərimiz ətrafında onlar üçün yeni yaşayış massivləri salınır.

Mümkün Bakının 10 km-də, Müşfiq qəsəbəsi yaxınlığında böyük yaşayış evlərinin tikintisi bu gün həyata keçirilir. Bütün bunlar doğma ocaqlarından məhrum edilmiş insanlar üçün yalnız zahiri təsəlli hərəkətləridir.

Mövzumuzda qarşımızda qoyduğumuz məqsəd soydaşlarımızın şəhər həyatına öyrənməsinin müvafiq tərəflərini, aspektlərini üzrə çıxarmaqdır. Bu məsələnin həm konkret tarixi, həm də mənəvi-psixoloji tərəfləri vardır. Qərbi Azərbaycan adlanan yerlərdə ərazinin əsl sahiblərinin zorla qovulması- "qaçqın" anlayışının formalaşması bizim tariximizin ağırlıq bir səhifəsidir; acı bir tarix salnaməsidir.

Yeni qaçqın salınmışların adaptasiyası tarixin amansız diktəsi məsələsidir.

Məsələnin ikinci tərəfi onlara himayə göstərmək, problem dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırmaqdan ibarətdir.

Bütün bunlar artıq olunmuşdur. Dövlətimizin Heydər Əliyevdən başlayaraq siyasi xəttinin üstün istiqaməti məhz bu məsələ ilə bağlıdır.

Mətnin əvvəlində görüldüyü kimi, azərbaycanlılar öz etnoqrafik mədəniyyətimiz üçün əsərlərdən bəri yaşadıkları yerin təbii landşaftına, coğrafiyasına uyğunlaşdırmışdılar. Bu mənada Azərbaycanın "materik" hissəsində belə şəraiti tapmaq mümkün idi. Lakin sığınmaq problemi qaçqınların böyük əksəriyyətini şəhərlərə- sosial obyektlərin olduğu yerə gətirib çıxardı.

Onlar tədricən bu qeyri-ənənəvi şəraitə uyğunlaşmağa başladılar. Bu işlərin aspektlərini təxminən aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

- Sığınacaqların-ən müxtəlif təyinatlı sosial obyektlərinin şəhərlərdə olması. -Qeydiyyatı göstərilməyən çox saylı iş yerlərinin məhz şəhərlərdə olması.
- Şəhərdə yaşasa da kənd təsərrüfatı işlərinə bağlanması və bu sahədə fəaliyyətlərinin dövlət tərəfindən müxtəlif siyasəti səviyyəsinə qaldırılması.
- Yeni mənzillərin tikilməsi və şəhər ətrafı yaşayış massivlərinin salınması.
- "Qaçqın" status ilə müdafiə məsələlərinin həll olunması.
- Kommunal xərclərdən azad edilməsi və s.

Hamısını sadalamadığımız bu amillər qaçqınların zorla məskunlaşdıqları şəhər yerlərinə qismən uyğunlaşdırsa da onların tarixən formalaşmış etnoqrafik mahiyyətlərinin üzə çıxarmasına kifayət etmədi.

Mən əminəm ki, bu məsələlərin həlli gələcək Böyük Azərbaycan timsalında həll olunacaqdır ...

Çətinliklərim- Mövzu ilə bağlı konkret ədəbiyyat yoxdur. Azərbaycan Qaçqın və məcburi köçkünlər üzrə Dövlət komitəsinin materiallarında rəqəmlər ümumi şəkildə verilmişdir. Konkret olaraq qaçqınları ayırmaq mümkün deyildir.

ƏDƏBİYYAT SIYAHISI:

1. Qeybullayev Q.Ə. Qədim türklər və Ermənistan. Bakı, 1992.
2. Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi-coğrafiyası. B., 1995, s.7
3. İrəvan xanlığı. B., 2010, s.18
4. Шавров Н.Н. Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани инородцам. СПб, 1911, с.63.
5. Глинка С.И. Описание переселения армян азербайджанских в пределы России. М., 1831, с.131.
6. Т. Qaffarov. Azərbaycan Respublikası - əsrə bərabər on il 1991-2001-ci illər. B., 2001, s. 16-17.
7. Qaçqınkomun Cari Arxivi, f.1, s.1 16, iş 49, v.205.
8. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. «Azərbaycan» cildi. Bakı, 2007, s.327.
9. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. "Azərbaycan" cildi. Bakı, 2007, s.325.
10. Qaçqınkomun Cari Arxivi, f.1, s.109, iş 105, v.16.

АГАЕВА ХАТИРА

АСПЕКТЫ АДАПТАЦИИ ДЕПОРТИРОВАННЫХ ИЗ ЗАПАДНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА ЛЮДЕЙ К ГОРОДСКОЙ СРЕДЕ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Статья посвящена исследованию аспектов адаптации депортированных из Западного Азербайджана людей к городской среде в Азербайджанской Республике. Автор привлекает к анализу целенаправленную деятельность нашего общенационального лидера Гейдара Алиева в области улучшения жизненных условий беженцев и вынужденных переселенцев, которая отразилась в широкомасштабных мероприятиях в этом направлении. В частности, подчеркивается роль долгосрочной "Государственной Программы по решению проблем беженцев и вынужденных переселенцев" от 17 сентября 1998 года. Автором также сделан широкий анализ деятельности Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева в вышеуказанной области. Здесь в частности дается анализ "Государственной Программы по улучшению жизненных условий и повышению занятости беженцев и вынужденных

переселенцев" подтвержденной распоряжением Президента под номером 298 от 1 июля 2004 года и результатов широкомасштабных плановых мероприятий различных государственных органов, которые руководствуются непосредственно этим законом. Здесь также исследуются конкретно исторические и морально-психологические аспекты адаптации вышеназванной категории наших сограждан к жизни в городских условиях.

AGAYEVA KHATIRA

**ASPECTS OF ADAPTATION OF THE PEOPLE DEPORTED FROM THE
WESTERN AZERBAIJAN TO AN URBAN ENVIRONMENT IN THE
AZERBAIJAN REPUBLIC**

Article is devoted to research of aspects of adaptation of the people deported from the Western Azerbaijan to an urban environment in the Azerbaijan Republic. The author involves to the analysis purposeful activity of our national leader Heydar Aliyev in the field of improvement of vital conditions of refugees and displaced persons which was reflected in large-scale actions in this direction. In particular, the role long-term "A state program according to the solution of problems of refugees and displaced persons" of September 17, 1998 is emphasized. The author also made the wide analysis of activity of the President of the Azerbaijan Republic İlham Aliyev in the above area. Here is given in particular the analysis "A state program on improvement of vital conditions and increase of employment of refugees and displaced persons" confirmed the President with the order at number 298 of July 1, 2004 and results of large-scale planned actions of various government structures which are guided directly by this law. Here are also investigated specifically historical and moral and psychological aspects of adaptation of the above-named category of our fellow citizens to life in city conditions.

Rəyçi: t.e.d. Ə.Məmmədli, t.e.d. Q.Əliyev.

AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun "Etnososioloji tədqiqatlar" şöbəsinin 21.02.2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür. (Protokol №2)